

Mackmyra Bruk 1834

Denna beskrivning av Mackmyra Bruk skrevs 1834 av August Lundeberg, som då var inspektör på Mackmyra Bruk. Jag hittade den bland några papper som jag fått låna ur hans son Christian Lundebergs privata arkiv, som förvaras hos ättlingen Bo G. Hall. Jag har här renskrivit texten, som i original är 8 handskrivna sidor. Se vidare kommentarer i fotnoter och efter texten.

Uppsala 3 mars 2018, Svante Janson

Mackmyra Bruk i Gestrikland och Walbo 1½ Mil från Gefle vid Ån som löper från Storsjön i Ofvansjö Socken förbi Forsbacka till Gefle, där den så kallade Ön ligger. Belägenheten den vackraste i orten. Bergsmän hade här på 1600 talet anlagt en Hammare med En Härd hvarutaf en del såldes 1685 till Assessorn D. Tilas hvilken 1692 erhöll tillstånd att öka en Härd. Efter Assessorn Tilas blef Domprostinnan Elis. Bröms heraf egare 1703 genom köp af Banquen. Hennes Arfvingar sålde Bruket 1740 till Bruks Patr. Pet. Högberg, hvarefter dess Måg Joh. Paul Strömbeck 1756 tillträdde. Efter den sistnämdes död delades Bruket emellan Enkan Fru Patronessan Strömbeck född Högberg och Sonen Brukspatronen Carl Magnus Strömbeck af hvilka, den sistnämde 1814 och den förstnämde vid dess död 1818 nuvarande Egare Commerserådet Olof Elfbrink köpte Bruket.

Det bestod 1832 af en Hammare och 2^{ne} Härdar men tillöktes 1833 af en Hammare då äfven Smides-metoden förändrades från Tysk till Engelsk och drifves nu med 2^{ne} Smältugnar och en Räckarhärd. Hammarskatten (700 Sknd¹ privileg. och 200 Sknd mot recognition) är 11

Sknd² och har i stämpel en vindrufva³ . En Knipp⁴ och 2^{ne} Spikhamrar för en XXX med oinskränkt rättighet till förädling emot recognition.⁵ Tackjern tages från Walbo Masugn som herifrån ligger 1 Fjerdingsväg och Kol från egna Hemmans skogar och den 1703 Bruket tillslagne Krono Allmänning 1 á 2½ Mil aflägsen samt Allmogens skatteskojar i Walbo.

1 Husbehofs Mjölqvarn med 2 par stenar, skattlagd till 1 tunna Säd, tager 1 kappe i tull, af tegel, invändigt ombyggd detta år, har tackj. utväxling.

¹Förkortning för skeppund, här ca 150 kg. Produktionen var alltså ca 900 skeppund = ca 135 ton stångjärn/år.

²Hamarskatten utgick från 1695 med 1% av tillverkningen vid järnbruk, men 1803 höjdes den till 2% för nya härdar. Tydligt tillverkade man årligen 700 skeppund med 1% skatt och 200 med 2%. Recognition betyder i detta sammanhang avgift; här verkar det alltså syfta på den högre skatten. (Hamarskatten togs bort 1860.)

³Bilden visar August Lundebergs teckning av järnstämpeln, kopierad från originalet till denna beskrivning. En liknande men något annorlunda teckning från 1737 finns i Elfstrand (1925) sid. 65. Vad järnstämpeln ska föreställa tycks något oklart; det ser inte riktigt ut som en vindruva; en annan tradition säger en vindruvsklase, men även detta är osäkert.

⁴Knipphammare, dvs en mindre hammare för bandjärn och annat järn av klena dimensioner (som vanligen såldes i knippen).

⁵Se fotnot 2.

Corps de logi bygd af träd 1800 af C.M Strömbäck på en Udde af ofvannämnda Ö, där ån grenar sig, är 2 våningar och innehåller 15 rum och god Källare är rappad och har Tegeltak. Uthusen äro nästan alla nya och i godt stånd. Stallet af träd rymmer 17 Hästar och Ladugården af Slaggtegel bygd 1832 rymmer 37 Kor.

Bruks Husen, alla uppsatta inom de sista 7 åren af träd med tegeltak äro rymliga. Bruksladugården bygd 1826 af Slaggtegel rymmer 30 Kor, och har tegeltak.

Innansidet i Stångj. Ham. är i godt stånd. 1833 byggdes ny Sump, ny Blåsmaskin, en ny Hammare af sten och tackj. och alt annat utom gamla Ham. väggar och tak reformerades.

Kolhuset nybyggdes 1825 af resvirke och 3 tums(?) bräder, har tegeltak. Grund till fortsättning deraf har lagts i år 1834.

Jorden under Bruket är för det mästa sandig, den består af:

Gamla Contours Åkern $1\frac{1}{2}$ tunland, Nya d^e 1 tun., Iskällaråkern igenom hvilken en ränn alée till en gentil pavilljon löper 5 tunland, Smidåker 17 tun., Måsen 4 tun., Årtgärdet 8 tun., Landåker 6 tun., Svidrönningen(?) 13 tun., Tersrön. 6 tun., Husvall 8 tun., Åbyggeby Vretarne 7 tunland, Nyodlingen Kolmur 15 tun. /10 tun. äro ännu oodlade/ eller tillsammans $91\frac{1}{2}$ tunland. Höstjord(?) Åkern, dessutom, besås vanligen 4 t^{or} Råg. Ängsland nyttjar Bruket icke mer än på sin höjd 10 Winter skryndrum⁶.

Detta alt utom den jord Bruksfolket nyttja hvilken är tillräcklig för dem.

Bruket för sig sjelft föder 36 Kor 12 Hästar och 6 Oxar. Smeder och Dagakarlar⁷ 40 Kor.

Wattentillgången är tillräcklig för verkens drift.

3 Bönder i Mackmyra by äga ännu 5 Sknds Smidesrätt i Bruket.

Walbo Masugn 1 fjärdingsväg från Bruket åt Gefle sidan, ligger på en torr sandhed vid ett litet vattendrag ifrån Walsjö, blef privilegerad 1672 för några Bönder i Ön som sedan sålde den till Mackmyra Bruks Ägare /Tilas/ till hvilken den sedan ständigt hört. Brukspatron J. P. Strömbäck bodde här och är ännu Corps de logi qvar i sämre tillstånd.⁸ En liten trädgård finns med vackert läge invid Masugns Bäck. Masugnen erhöll 1826 en gen. reparation då väggar och tak gjordes nya, men murn(?), trädbandad, är i dåligt skick. Malm tages förnämligast från Betsberg⁹ /å $4\frac{1}{2}$ R. forlön/ Norberg /å $4\frac{1}{2}$ R./ samt något från Torsåkers Grufvorna /å 2 R. pr lass i forlön/. Kol fås hit från Samma ställen som Bruket. Kolhuset rymmer 2300 12 tunm Låster¹⁰ och är nybyggt 1830. Wattentillgången är så ringa att Masug. sällan kan gå 14 veckor, den kunde ökas genom kraftigare dammar vid Walsjön.

Jorden är här liksom vid Bruket sandig och består af: Östen 22 tunland, And. Jans vreten 3 tun. eller 25 tun. vretjord, Ängslog till 30 skryndor Hö, Åkerjord för 9 fj. utsäde.

Dagakarlar här äga dessutom jord till 18 Kofödor.

Vid gården födes 12 Oxar och 8 å 10 Kor samt 40 Får.

På recognitions Allmänningen finnes 9 Landbönder 15 Kolare med tillsammans 40 Hästar hvilka vid ordinära vintrar kola eller lemna vid Bruket 1400 stigar Kol.

⁶ Skrynda = skrinde. Användes som mått på bl.a. hö, se måtttabellen nedan.

⁷ Dagakarl var en grovarbetare anställd mot dagspenning.

⁸ Valbo masugn lades ned 1855. Herrgården vid masugnen revs 1858 och flyttades en km till Öby; den finns kvar och är nu privatbostad. En ny herrgård byggdes och fick namnet Sofiedal; den står nu tom sedan några år; ägaren (Gävle kommun) låter den förfalla och planerar rivning.

⁹ Betsberg = Bispberg i Sätters socken.

¹⁰ Alltså 4600 m^3 träkol.

Nybo Hemman på samma Allmänning och hvilket nyttjas af Bruket och skjötes af 3 Dagakar. med 1 dräng hvardera, har en Nyodling om 20 tun. Ängesslog till 20 skryndor hö, och åker till 6 fj. utsäde, föder 8 Oxar och 6 Kor. Här Kolas årligen 250 läster, hvilka Bruket nedforar.

Tröttmur en nyodling, 1 Fj. ifrån Nybo om 10 tun., är ännu icke i stånd. Här är en Dagakar som årligen kolar 150 läster hvilka, liksom med Nybo kolen, Bruket afför derifrån. 2 Oxar finnes äfven här och 2 Kor hvartill föda för det mästa ännu tages i Nybo.

I Ön och Bäck har Bruket 6 Landbönder hvilka kola ungefär 400 läster Kol och utköra alt jern från Bruket till Gefle, besitta 16½ Öres.¹¹

De Hemman Bruket sjelft nyttjar hvarpå ofvanskrivne 91½ tun. äro belägne utgöra 16½ d^o
Masugns Hemmanet eller Östen 2 d^o

Westanås Hemman 1 Mil från Bruket hvilket nyttjas som fäbodan och hvarifrån alt foder körs till Bruket består af 2 d^o

eller tillsammans 20½ Öres. utom Hemmanen och Torpen på Allmänningen.

Kolpriset för skattemanna¹² är 2¼ R. RGS pr Läst, för Landbönder och Kolare på Allmänning 24 sk.¹³ pr Läst på botten och 4 sk. fjerdingsväg i forlön. Medelpriset på Kol är i Bruksboken 1 R. 30 sk. pr Läst.

Allmänna dagsverkspriset är 36 sk. sommartid och 24 á 28 wintertid. Brist på folk yppas gerna i afseende till närheten af Gefle. Dagakar. hafva 11 sk. dagspenning och 7 R. Spannmålspris. Såg finnes vid Masugnen deri kan sågas för behofvet.

Del i Tegelbruk vid Christinelund har Bruket hvarifrån kan påräknas årligen 4000(?) Murtegel á 15 R. 1000.

Spannmåls Bodar som rymma 600 tunnor Säd finnas vid Bruket ej nya men i fullkomligt godt stånd.

Alla Hus så väl Boningshus som Hölador m.m. som höra under Bruket Smeder och Dagakar. äro försedde med Tegeltak.

Upptecknat 13/8 1834 af

J. U. Aug. Lundeborg

¹¹Ett taxeringsvärde. Se tabellen nedan.

¹²Skattebonde.

¹³Här (liksom senare) står en särskild symbol som betecknade skilling; jag har översatt den med sk.

Mått och mynt i texten

LÄNGDMÅTT

mil 10 688 meter, dvs. i stort sett en nuvarande mil.

fjärdingsväg $\frac{1}{4}$ mil = 2672 m.

YTMÅTT

tunnland $4937 \text{ m}^2 \approx 0.5 \text{ ha}$.

öresland Ett slags taxeringsvärde, som användes i bl.a. mantalslängderna. Kan inte direkt översättas till area.

RYMDMÅTT

tunna Antingen 146,55 liter (struket mått, löst mått) eller 164,87 liter (rågat mått, fast mått); jag vet inte vilket som avses.

kappe $\frac{1}{8}$ tunna = 18,32 (struket) eller 20,61 liter (rågat).

skrinda, vinterskrinda För kol gällde 1 skrinda = 18 tunnor = ca $2,6 \text{ m}^3$, men för hö, som det handlar om här, kan måttet vara annat. 1 vinterskrinda var den mängd som kunde forslas i en skrinda på vinterföre (tydligen mer än sommartid). En ko utfodrades med ca 5 vinterskrindor hö varje vinter.

läst Olika för olika varor. För kol, som här, 12 tunnor (à 170 liter) = $2,04 \text{ m}^3$.

stig Kolmått, antingen 24 tunnor = 2 läster $\approx 4 \text{ m}^3$ (storstig, kolstig) eller 12 tunnor = 1 läst $\approx 2 \text{ m}^3$ (tolvtunne stig, skogsstig).

VIKTMÅTT

skeppund Flera olika skeppund med olika vikt användes; bara för järn fanns stapelstadsvikt, uppstadsvikt, bergsvikt och tackjärnsvikt. Här räknas bergsvikt: 1 skeppund = 149,6 kg.

MYNT

riksdaler (R.) Huvudmynt 1777–1873. Men tre olika slag förekom, specie, banko och riksgälds, med mycket olika värde; här används riksgälds (rgs).

skilling $\frac{1}{48}$ riksdaler.

Om författaren August Lundeberg

Johan Ulric August Lundeberg (1810–1885) föddes på Ängsö gård (numera kallat Ängsö slott) i Västmanland vid Mälaren, där hans far var inspektor åt greve Piper. Enligt en familjetradition kom August vandrande till Gästrikland som trettonåring med psalmbok och bibeln och just inget mer i ränslan. Han arbetade vid Åbro masugn i Ockelbo och blev sedan bokhållare och därefter förvaltare av jordbruket; han blev 1826 bruksbokhållare på Oslättfors bruk i Hille socken, och 1829–1840 inspektor på Mackmyra bruk i Valbo, som då ägdes av först Olof Elfbrink (1773–1835) och sedan hans änka Ulrika, f. Elfstrand (1787–1844) och sönerna Daniel (1808–1846) och Wilhelm (1813–1870). Efter en kort tid vid Viksjö bruk i Hamrånge kom August som inspektor till Forsbacka bruk, också i Valbo. Ägarna Nordin bodde inte där,

och var föga engagerade, så August styrde bruket mycket självständigt; från 1847 hade han titeln disponent. 1870–1871 köpte August Forsbacka bruk tillsammans med sonen Christian och dennes svåger Wilhelm Fogelmarck, och var sedan brukspatron på Forsbacka till sin död. August hade dessutom redan tidigare köpt Oslättfors bruk (1864; delägare sedan 1848) och Högbo bruk (1868). Han kom med tiden att kallas ”Gubben Grå”.

August Lundeberg gifte sig 1837, under tiden på Mackmyra, med Maria Eckman (1815–1902). Deras äldste son Christian Lundeberg (1842–1911) gifte sig 1865 med Anna Elfbrink (1844–1913), dotter till Mackmyra bruks dåvarande ägare Wilhelm Elfbrink. Annas syster Emma Elfbrink (1842–1910) gifte sig med Wilhelm Fogelmarck (1835–1893). Efter Wilhelm Elfbrinks död blev Christian Lundeberg och Wilhelm Fogelmarck gemensamma ägare till både Mackmyra bruk och (tillsammans med August) Forsbacka bruk; detta varade till 1898 då Christian Lundeberg och Wilhelm Fogelmarcks änka Emma köpte ut varandra. Christian Lundeberg efterträdde sin far som brukspatron på Forsbacka. Så småningom gjorde Christian politisk karriär som riksdagsman 1886–1911, och var bl.a. statsminister under unionsupplösningen 1905.

Om renskriften

Jag har efter bästa förmåga följt originalet i stavning, bruk av stor bokstav och förkortningar; skiljetecken är ibland ändrade för bättre läsbarhet. Ett ord är ännu otolkat, och felläsningar kan förekomma. Rättelser mottas gärna. Tack till Bo G. Hall för lånet av beskrivningen.

Källor till fotnoter och kommentarer

Bouppteckning i Valbo efter Olof Elfbrink. Gästriklands domsagas häradsrätts arkiv (SE/HLA/1040018) FII:25, nr 1 (1836).

https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/C0102654_00008

Albert W. Carlsson. *Med mått mätt. Svenska och utländska mått genom tiderna*. LTs förlag, Stockholm, 1989.

Percy Elfstrand. Ur Mackmyra bruks historia. *Meddelanden av Gästriklands Kulturhistoriska Förening 1925*, sid. 9–69.

Bo G. Hall, *Storsvensken som blev fredsfurste*. Proprius, 2005.

Bo G. Hall, *Perspektiv på patron. Bruksägaren och statsministern Christian Lundeberg (1842–1911)*. Doktorsavhandling, Uppsala universitet, 2010.

Historiskt-geografiskt och statistiskt lexikon öfver Sverige, femte bandet M.–R. Åke C. W:m Hammars förlag, Stockholm, 1864.

Lars O. Lagerqvist. *Vad kostade det? Priser och löner från medeltiden till våra dagar*. Historiska media, 2011.

Nordisk Familjebok, 2. upplagan, 1904–1926. <http://runeberg.org/nf/>

Svenska Akademiens ordbok (SAOB). Svenska Akademien, 1893–. <http://www.saob.se>

Svenskt biografiskt lexikon, Riksarkivet, 1917–. <https://sok.riksarkivet.se/sbl>.